

белгілерін атап көрсетеді: Бірінші, оның грамматикалық формасының атау тұлғалы болуы. Екінші, негізгі форманың зат есімнен болуы. Үшінші, құрамындағы басқа сөздердің тек зат есімге ғана қатыса алатындығы. Төртінші, мағынасы, негізінен, зат есім арқылы белгілі құбылыстың белгілі қалыпта соны көріп не елестетіп тұрған жағдайда, реалды, нақты бар факті екені, тұжырымдау, хабарлау, кейде соған эмоциялық қатысты да білдіру болатыны. Бесінші, шақтық мәні тек контекстен ғана білінетіні. Алтыншы, жаққа бейтараптылығы [10,90]. Атаулы сөйлемдердің қолданысына талдау жасағанда тағы бір аңғарғанымыз: олардың мынадай мақсаттарда жұмсалатынын байқауға болады: а) мәтіндегі тұтас бір оқиғаның экспозициясы ретінде; ә) белгілі бір пікірдің, айтылыстың бір бөлігін өзектендіру мақсатында, сол арқылы мәтін оқырманының зейінін нақты бір ақпаратқа аударту үшін; б) атаулы сөйлемдер “атай салу” үшін емес, мәтіннің жалпы суретімен, (модальділігімен) жанрымен астасып жатады.

Сонымен, атаулы сөйлем дегеніміз – қазақ тіл білімінде біршама дамып келе жатқан, ерекше құрылымды, сөйлеу кезінде жиі ұшырасатын сөйлем түрі. Көптеген зерттеушілердің пікірлерін ескере отырып, атаулы сөйлемнің өзіндік табиғатын, мәтін құрылысы мен өлең поэтикасындағы қолданысы, оның қазақ тіл біліміндегі орасан зор қызметі барынша қарастырылды. Тіл білімі саласында әр түрлі атауға ие болған атаулы сөйлем мәселесі әлі де болсын зерттеулерді қажет ететіні анық. Атаулы сөйлем сипаты сөйлем критерийлерінің талабына жауап бере алмайды. Атаулы сөйлемнің бойынан модальділікті түгендеу де қиын, онда грамматикамызда айтылып жүргендей, шақ та жоқ, оның шағын белгілейтін контекст, ал сөйлемнің шақтық белгілері контекстсіз де, морфологиялық тұрғыдан баяндауыш арқылы көрініп тұратыны белгілі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Жақыпов Ж. Сөйлеу синтаксисінің сипаттары.-Қарағанды: ҚарМУ баспасы,1998.-158-б.
2. Аманжолов С. Қазақ әдеби тілі синтаксисінің қысқаша курсы. –Алматы:Санат,1994.-320-б.
3. Нұрмаханова Ә.Н. Түркі тілдерінің салыстырмалы грамматикасы. – Алматы:Мектеп,1971.-291-б.
4. Қазақ тілінің грамматикасы. – Алматы: Ғылым, 1967. – 236 б.
5. Таусоғарова А. Өлең мәтінінің синтаксистік ерекшеліктері. –Алматы:Қазақ университеті,2004.-185-б.
6. Әміров Р. Ауызекі сөйлеу тілінің ерекшеліктері. – Алматы: Мектеп, 1977. – 92 б.
7. Әміров Р.С. Жай сөйлем синтаксисі.-Алматы:Мектеп,1983.-168-б.
8. Қазақ грамматикасы.-Астана,2002.-784-б.
9. Серғалиев М. Синтаксистік синонимдер. – Алматы: Мектеп, 1981. – 199 б.
10. Мадина Ғ. Номинатив сөйлем // Қазақстан мектебі. 1973. №3, - 89-102 б.

Шамшиденова Н.Н., Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті, Машина жасау факультеті, КОМ-19-1, магистрант
(*Ғылыми жетекші - п.ғ.к., доцент Г.Е. Самашова*)

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА КРИТИКАЛЫҚ ОЙЛАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ПАЙДАЛАНУ ТӘСІЛДЕРІ

Критикалық ойлау - кез-келген тұжырымдарға стандартты емес қарауға көмектесетін, үнемі өзгеріп тұратын ақпараттық ағындарды шешуге көмектесетін ойлау түрі. Тереңірек тоқталып айтқанда, бұл ойлаудың түрі студенттерге ақпаратты өңдеуге, жүйелеуге, тез және анық көрсетуге мүмкіндік береді, сондай-ақ өз ой-пікірлерімен бөлісіп, өз бетімен оқытумен және басқа адамдармен конструктивті өзара іс-қимыл жасау қабілетін дамытады. Бұл 20 ғасырдың 90-шы жылдарының ортасында пайда болған жаңа білім беру технологияларының бірі болып табылады.

Осылайша, критикалық тұрғысынан ойлау технологиясы қазіргі заманғы білім беру мақсаттарына жауап береді. Қазіргі педагогика үшін сыни ойлауды дамыту технологиясы жаңа болып табылса да, оның көптеген элементтері бұрыннан қолданылады. Мысалы, білімді жалпылау-рефлексия, ал мотивация-шақыру. Сыни ойлауды дамыту технологиясы дербес шешім қабылдауға бағытталған және тақырыпты оқытудағы бағытты таңдауға негізделген.

Критикалық ойлаудың бес түрлі сипаттамалары бар (Д. Клестер) бойынша:

- біріншіден, бұл дербес ойлау;
- екіншіден, бұл жалпыланған ойлау;

- үшіншіден, бұл проблемалы және бағаланған ойлау;
- төртіншіден, бұл дәлелді ойлау;
- бесіншіден, бұл әлеуметтік ойлау.

Критикалық ойлау - зерттеудің, тәжірибенің, ойлаудың, немесе коммуникацияның көмегімен туындаған ақпаратты активті және білікті сұрыптаудың, концептуализациялаудың, интеллектуалды реттелген процесінің, кез-келген іс-шараны орындаудың бағыты ретінде бағалануы.

Критикалық ойлаудың келесідей белгілері бар:

- талдау және синтездеу;
- индукция мен дедукцияны іске асыру;
- абстракциялау;
- интерпретациялау;
- қадағалау;
- логиканы пайдалану;
- абстрактіліктен нақтылықтың шыңына шығуды іске асыру

Критикалық ойлау бұл - объективті билік айту мен өз ойымен қатар басқалардың ойын логикалы түрде ескеріп, өз қате түсініктерінен қалай арылу жолы. Мәселелерді шешу кезінде критикалық ойлау жаңа идеялар мен жаңа мүмкіндіктер көруге мүмкіндік береді [1, б. 15].

Критикалық ойлау технологиясының мақсаты - студенттерді білім беру үдерісіне интерактивті қосу арқылы сыни ойлауды дамытуды қамтамасыз ету сонымен бірге тек оқуда ғана емес, қарапайым өмірде де қажет студенттердің ойлау дағдыларын дамыту - салмақты шешімдер қабылдай білу, ақпаратпен жұмыс істеу, құбылыстар мен т. б. түрлі жақтарын талдау. Сыни ойлау, рефлексивтілік, коммуникативтік, креативтілік, мобильділік, дербестік, төзімділік, өз таңдауы мен өз қызметінің нәтижелері үшін жауапкершілік сияқты тұлғаның базалық қасиеттерін дамыту.

Осы технология негізінде үшфазалы құрылым қарастырылады:

- I кезең: шақыру (бар білімдерді жаңғырту);
- II кезең: іске асыру (түсіну);
- III кезең: рефлексия.

Шақыру кезеңінде студенттерді алдымен берілген тақырып бойынша білімдерді белсендіру қажет. Шақыру жағдайын педагог өз сұрағымен жасай алады. Студент осы тақырып бойынша белгілі ақпаратты есіне алып, қайталау жүргізе алады. Шақыру кезеңінде келесі тәсілдер жиі қолданылады:

- «дұрыс немесе қате шешім қабылдау»;
- проблемалық сұрақтар;
- әртүрлі логикалық сұрақтар;
- кластерлер;
- кестелер.

Студенттер түсіну кезеңінде әр түрлі формадағы ақпаратпен жұмыс істейді. Мысалы, фильмді көру, мәтінді оқу кезінде, оқытушының ақпаратты баяндау процесінде. Ақпаратпен жұмыс істеу кезінде студенттер сұрақтарға жауап береді, берілген тақырып бойынша жаңа мақсат пен міндеттерін қалыптастыра алады.

Түсіну кезеңінде келесі тәсілдер жиі қолданылады: белсенді оқу әдістері: «Инсерт», «Фишбоун», «Түсініктік дөңгелек» және т.б.

Рефлексия кезеңінде алынған ақпаратты түпкілікті түсіну және қорытындылау жүргізіледі. Сонымен қатар осы кезеңде студенттер алған ақпаратты өз сөздерімен түсіндіріп, жеткізеді.

Рефлексияның мақсаты ретінде - студенттер арасында бір-бірінің идеяларымен алмасу, пікірталас (диалог) барысында өз көзқарасын білдіріп, бір-бірін толықтыру.

Критикалық ойлау технологиясындағы оқытушының рөлі:

- студенттердің күш-жігерін белгілі бір арнаға бағыттайды;
- түрлі пікірлерді талдауға мүмкіндік береді;
- дербес шешімдер қабылдауға итермелейтін жағдайлар жасайды;
- студенттерге өз бетінше қорытынды жасауға мүмкіндік береді;
- жаңа танымдық жағдайларды дайындайды.

Қазіргі білім берудің барлық технологиялары, мазмұны мен материалдық базасындағы айырмашылықтарға қарамастан, бірқатар ортақ белгілерге ие. Негізгі біріктіруші қасиеттердің

бірі - студентті өз бетінше білім алуға және себептік қатынастарды құруға үйрету. Белгілі бір техникалар жиынтығы бар сыни ойлау әдісі тиімді деп саналады. Солардың бірі - INSERT. Бұл әдісті американдық ғалымдар Д.Воган мен Т.Эстес әзірледі, содан кейін оны сыни ойлау технологиясының негізін қалаушылардың бірі С.Темпл, К.Меридит және Д.Стил толықтырды. Олардың анықтамасы бойынша, INSERT - бұл жаңа ақпаратты сыни тұрғыдан түсіндіру және мәтінмен жұмыс жасау арқылы бұрын зерттелген нәрселермен байланыс орнату мүмкіндігі.

Әдістің қысқартылған атауының анықтамасы:

I - interactive (интерактивті).

N - noting (танымдық).

S - system for (жүйе).

E - effective (тиімді).

R - reading (оқу).

T - thinking (ойлау).

Insert - оқу және жазба арқылы сыни тұрғыдан ойлауды дамыту әдісі, мәтінмен, жаңа ақпаратпен жұмыс жасағанда қолданылады. Бұл әдістемеді көбінесе тиімді оқу технологиясы деп аталады. Insert әдісін жаңа білімді игеру сабақтарына, түзету сабағына немесе жаңа білім мен дағдыларды жаңарту сабағына жақсы сәйкес келеді. Әдіс студенттен пассивті емес, мұқият оқуды талап етеді. Егер бұрын ол мәтіндегі түсініксіз сәттерді жіберіп алған болса, онда Insert әдісі сізге назар аударуға, мәтіннің әр жолын мұқият қарап оқуға сұрайды. Теориялық материалдың үлкен көлемінде өңдеу қажет болған кезде Insert өте тиімді [2, б. 124].

«Кластер құру» әдісі - 1941 жылы А.Ф.Осборн ұсынған. Оқытудың бұл әдісі «Миға шабуыл» әдісі деп те айтылады. Тақырыпқа негіз болатын сөзді немесе тақырыпты ортасына жаза отырып, содан таралатын ұғымдарды бөліп, жіктеп, ой түйіндеу және ойларын топтастыру әдісі. Кластер құру арқылы студенттердің не білетіндерін және жаңа идеяларын білуге болады. Кластер құру ережесі:

- 1) ойына келген пікірді жазуға тартынбау
- 2) берілген уақыт аяқталғанша жұмысты жалғастыру, жазу.
- 3) тақырыптың басқа қырларын ашуға ұмтылу
- 4) мүмкіндігінше көп идеяларды жинақтау

Сабақ барысында қолдануға болатын әдістемелік тәсілдердің бірі «Фишбоун» әдісі болып табылады. Ол ағылшын тілінен «балық сүйегі» немесе «балық қаңқасы» деп аударылады және білім алушылардың сыни ойлауын көрнекі-мазмұнды түрде дамытуға бағытталған. Ақпаратпен жұмыс істеу дағдысын және проблемаларды қою және шешу іскерлігін дамытуға мүмкіндік береді.

«Фишбоун» тәсілі - кез-келген цикл сабақтарында қолданылады. Ақпаратты жеткізудің графикалық техникасы мәселені белгілеу, оның себептері мен нақтылаушы деректерді айқындау арқылы қандай да бір құбылысты талдау барысын бейнелеуге мүмкіндік береді.

Фишбоун схемасы қандай да бір жағдайды талдау үшін жеке қолданылатын әдістемелік қабылдау ретінде немесе тұтас сабақтың стратегиясы ретінде әрекет етуі мүмкін. Тақырып бойынша өтіп кеткен материалды және қажет болған кезде білімді жинақтау және жүйелеу сабағы кезінде оны қолдану тиімдірек, барлық зерттелген ұғымдарды оның элементтері арасындағы байланыстар мен қарым-қатынастарды ашу мен меңгеруді қарастыратын үйлесімді жүйеге келтіреді.

Фишбоун технологиясын меңгере отырып, оқытушы оны кез-келген сабақта тиімді қолдана алады. Фишбоун әдісін қолдана отырып сабақ кезеңі зерттеу сипатына ие болады. Осылайша, Фишбоун әдісін қолдану студенттердің топтарда жұмыс істеу, мәтінді талдау, негізгі оқиғаларды анықтау және олардың себептерін іздеу, жалпылау және қорытынды жасау іскерліктерін дамытады.

Фишбоун схемалары мүмкіндік береді:

- 1) қатысушылардың жұппен немесе топтармен жұмысын ұйымдастыру;
- 2) критикалық ойлауын дамыту;
- 3) себеп пен салдар арасындағы өзара байланысты визуализациялау;
- 4) олардың маңыздылығы бойынша факторларды саралау.

Синквейн - алынған білімдер негізінде рефлексияны жүзеге асыру немесе түсініктің мәнін сипаттауға мүмкіндік беретін ақпараттар синтезі. «Синквейн» француз тілінен «бес» дегенді білдіреді. Ол студенттен түсінік қорының бай болуын және ойлануын талап етеді. Бұл бес жолдан құралатын өлең шумағы. Бірінші жолда оның тақырыбы бір зат есім анықталады.

Екінші жолда тақырыптық екі сын есім мінездемесі беріледі. Үшінші жол тақырыптың немесе заттың әрекетін сипаттайтын үш етістіктен тұрады, төртінші жол автордың тақырыпқа немесе затқа қатысты төрт сөз білдіруінен тұрады. Бесінші жол тақырып немесе заттың мағынасын жалпылайтын немесе кеңейетін синоним келтіріледі. Синквейнды рефлексия деңгейі негізінде қолдануға болады. Бірақ тәжірибе оның басқа да мүмкіндіктерін көрсетеді. Оқытушының бұл стратегияны түрлі пән арасында, түрлі топтарда, сабақтың түрлі деңгейлерінде қолданғанын қарастырамыз. Сабақтың әртүрлі деңгейінде синквейнды қолдану түрлі тапсырманы қамтиды:

Синквейннің тиімді сапаларын келесідей көрсетуге болады:

- күрделі ақпараттарды синтездеу және жалпылаудың құрамы;
- қатысушылардың сөздік қорын бағалау құрамы;
- шығармашылық жағынан даму құрамы;
- студенттің сөздік қорын байытады;
- оны қысқаша мазмұндауға дайындайды;
- шығарма идеясын құрауға үйретеді;
- әр студентке өзін ақын және философ сезінуіне мүмкіндік береді, негізінен синквейнды кез-келген жаза алады.

Синквейн жазу, автордың материалдан негізгі ақпаратты таба білу, оларды қысқаша тұжырымдау және қорытындылау талап етілетін еркін шығармашылық нысан болып есептеледі. Жеке жұмыста да, топтық, жұптық жұмыстарда шығармашылықпен орындайтын тапсырма ретінде қарастыруға болады. Синквейн арқылы сөздік қорды дамытуға, студенттердің қызығушылығын арттыруға, жанама ойлауға, ойды жинақтауға, сөздерді бір-бірімен байланыстыруға болады және де студенттің ойлау қабілетін дамытуға зор ықпалы бар [3, б. 220].

Осы аталған тәсілдерді оқытушы сабақ барысында қолданала алады. Жоғары оқу орындарында осындай бірнеше тәсілдермен білімін жетілдірген студенттер болашақта сапалы білім алып шығады. Сонымен бірге студенттердің қызығушылығын оятып, сабаққа деген ынтасын көтеріп, сабақты тиімді әрі қызықты өткізуге мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Айтмамбетова Б.Р. Жаңашыл педагогтар идеялары мен тәжірибелері. - Алматы: Фолиант, 2015. -15б.
2. Әбенбаев С. Тәрбие теориясы мен әдістемесі. -Алматы: Дарын, 2013. -124б.
3. Нысанбаева Г., Бейсенбаева А. Қазіргі сабақты жобалау және ұйымдастыру. Шымкент: Өрлеу, 2014. -220б.

Шегебаев М.Т., Қойқараев Н.Т., Алматы қ., «Тұң» университеті мекемесі, «құқықтану» мамандығының 3 курс студенттері
(Ғылыми жетекші - з.ғ.м. Аширова Г.Т.)

ӘРЕКЕТ ҚАБІЛЕТІ ШЕКТЕУЛІ АДАМДАРДЫҢ ҚҰҚЫҒЫН ҚОРҒАУ

Жалпы кез-келген нормативті актілерде айқындалған түсініктердің негізінде көптеген заттар мен құбылыстардың ресми ортақ белгілерге ие нақты мәліметтер жиынын анықтап бөлуге болады. Осы сәтте «мүмкіндіктері шектеулі адамдар» туралы сөз болғанда, өз денсаулығының жағдайына байланысты ерекше мемлекеттік қорғауға мұқтаж адамдар ескеріледі. Бұл өз кезегінде, әртүрлі табиғаттағы ақаулар, сондай-ақ ағзаның өмірлік маңызды функцияларының тұрақты бұзылуын тудыратын бұзылулар аталған тұлғалар санатын әсіресе осал етеді. Осыған сәйкес мұндай адамдардың қызметі шектеулі болып келеді. Бұл ретте өзіне қызмет көрсету, кеңістікте бағдарлану, қозғалу, қарым-қатынас жасау, ресми жұмыс істеу немесе толық жұмыс істеу мүмкіндігі жоқ немесе ішінара ғана іске асырылады.

Қазіргі уақытта қоғам алдында мүмкіндіктері шектеулі адамдарға қарым-қатынасты олар үшін өзін-өзі іске асыру үшін жағдай жасау, тең мүмкіндіктер жасау; оларға әлеуметтік тәжірибені, қоғамдық қатынастардың қазіргі жүйесін толық меңгеруге мүмкіндік беретін түрлі тәсілдер мен шараларды әзірлеу және енгізу жолымен түбегейлі өзгертудің күрделі міндеті тұр. Бұл үшін мүгедектерге дені сау адамдардың қоғамға тең құқылы кіруіне мүмкіндік беретін оларды оңалтудың әлеуметтік, медициналық, педагогикалық, психологиялық бөлімдерін қамтитын тиімді әлеуметтік қолдау жүйесін құру қажет. Қазақстанда мүмкіндігі шектеулі